

Žmogaus beiėškant. J. Derrida ir J. Lacano pėdsakais

STANISLAVAS MOSTAUSKAS

Lietuvos kultūros tyrimų institutas
stanislavas.mostauskis@vda.lt

Straipsnis skirtas Jacqueso Derrida pasiūlytomis ribos / skirties ir pėdsako sąvokoms aptarti bei jų kontekste išryškinti žmogaus figūros metmenis, atliepiančius mąstytojo minties logiką. Remtasi prielaida, kad Derrida siūloma perspektyva grindė save paradigmine tolydumo ir trūkio priešprieša, kritiškai vertinusia tolydžios, sau tapačios žmogaus sąmonės idėją. Palyginimui glaustai nužymėtos J. Lacano ir M. Foucault koncepcijos, savitai atakavusios tradicines antropologines sampratas, sutvirtintas tolydumo principais. Iš dalies rekonstruojant, iš dalies interpretuojant, sekta Derrida minties pėdsakais tikint atrasti jo tekstuose paslėptą žmogų, kurį, tenka pripažinti, pats mąstytojas savo raštuose minėjo gan retai. Išryškinta žmogaus struktūra paremta ją kertančia skirtimi, arba tokiu šuoliu iš pasąmonės į sąmonę, kai besirutuliojanti sąmoninga tapatybė yra visada antrinė savo nesugriebiama šaltinio atžvilgiu. Ši koncepcija iškelia žmogų sudalintos, asimetriškos stuktūros pavidalu, gristu ne tolydumo, bet skirties judesiu, šalinančiu bet kokios apykaitos galimybę tarp sąmonės ir pasąmonės.

Esminiai žodžiai: Derrida, Lacan, Foucault, žmogaus samprata, skirtis *versus* tolydumas, pėdsakas, esamybė, mirtis kaip ribos patirtis.

* * *

M. Heideggerio siūlyta būties ir esinių perskyra neabejotinai tęsiama Jacqueso Derridaos filosofinės minties projekte, tegul kitais terminais ir kituose kontekstuose. Būtis žmogui visada pateikiama esinių pavidalu, sako Heideggeris, bet duodant kartu nurodoma tai, kas nėra esinys. Toks būtiškosios atskaidos dvilypumas ir šis nėra postruktūralistinei minčiai neabejotinai svarbus, ir būtent jį giminiais skirties bei pėdsako pavidalais toliau problemina Derrida.

Sąmoningos žmogaus pastangos ir gebėjimai, o plačiau – visa žmogiškos pa-

tirties fenomenologija, priklauso esamybės registru, tam, kas visada yra. Kita vertus, pastarojo struktūrose įrašytas pėdsakas, savotiška to registro svetimybė turi pakančiamą būties minimumą, kad praneštų, jog yra kai kas greta, už, po esamybės registru, yra nebūdamas, nes būti gali tik tai, kas priklauso esamybės pasauliui. Akivaizdu, pėdsakas čia yra savotiškas esamybės išretėjimas, jos ribų užuomina. Arba, labiau metaforinant, žmogiško pasaulio kraštas, kurio neįmanoma pasiekti, nes žmogui atsiveria tik tai, kas yra iki ribos, bet pati riba – niekada. Nenuostabu, kad į žmogų ši riba gali kreiptis tik vėluojančio, visada jau

palikto pėdsako pavidalu. Toks pėdsakas nėra ir negali būti žmogiškos patirties dalis, tačiau jis priklauso žmogiškumo struktūroms ta prasme, kad kažkokiu būdu atveria žmogui ribos neįmanomybę. Tai pirmasis štrichas Derrida'os herojaus portretui: *žmogus yra užvertas esamybės tikrovėje, bet ta tikrovė save ištrynusių ribų pavidalu geba kreiptis į žmogų*. Neabejotina, toks apibrėžimas aktualina ribos / skirties svarbą ir sieja Derrida'os antropologinę sampratą su ribos atžvilgiu apibrėžiamais žmogaus konceptais. Kitaip tariant, Derrida *žmogus yra ribos atžvilgiu apibrėžiamas dydis*.

Pėdsaką Derrida vadina vėluojančiu prielaidaudamas apie nepašalinamą dviejų laiko sekų nesuderinamumą. Apie kokį laiką kalbama? Vėluojančio pėdsako laiką, turintį tik sau rezervuotą praeitį, niekada neskleistą esamybėje. Ir sąmonei būdingos atminties, keliančios praeitį dabartin, laiką. Tai dvi nesutinkančios praeitys, ir pėdsakas tėra neįveikiamos jų asinchronijos požymis. Sąmonės laikas sinchronizuotas su esamybės laiku ir jo įvykiais: esamybė sąmonei pažįstamo pasaulio pavidalu iš esmės įmanoma tol, kol sąmonės ir pasaulio laikas yra suderintas. Tuo tarpu visada vėluojantis laikas yra anapus šios sinchronijos. Todėl pėdsakas ir yra tik pėdsakas, bet niekuomet tai, kas jį paliko – blyškus ir kone nepastebimas šmėklos šmėkštelėjimas esamybės lauko paribyje. Tačiau šis šmėkštelėjimas itin svarbus Derrida *herojui, įkurdintam, o gal įkalintam sąmonės ir esamybės bendramačiame erdvėlaikyje, bet kažkokiu būdu – pėdsakas negali to paaiškinti – turinčiam to erdvėlaikio ribų nuojautą, gal net alkį*.

Akivaizdu, pėdsakas tokiaime kontekste gali būti prilygintas nuorodai į sąšmonę,

apibrėžtą ne paveldėtais biologinės prigimties turiniais, bet ribos ir su sąmone sinchronizuoto laiko (vadinasi, ir visos tame laike tarpstančios esamybės) vengimu. Pasąmonė, nesvarbu, kokie jos turiniai, yra anapus sąmonės laiko, ir tik pėdsakas žymi jų asinchroniją. Kitaip tariant, pasąmonės nėra, nes nėra esamybės laike, ji yra nebūdama, vadinasi, nėra apdovanota esamybei privaloma būtimi, nesinchronizuota su ja. Išskyrus tą būties minimumą, kuris būdingas pėdsakui, nes, kaip minėjome, tik per jį esamybėje tarpstanti sąmonė gauna užuominą apie pasąmonės / nesaties / užribio poveikį. Vadinasi, *antropologinę stuktūrą grindžia sau tolydi ir peržvelgiama sąmonė, priklausanti esamybės registrai; ir jo vengianti pasąmonė, prisegta prie sąmonės skirtimi, nutraukiančią bet kokią tarpusavio apykaitą. Pėdsakas yra vienintelė skirties išimtis, neabejotinai liūdinanti taisyklę*.

Pėdsako ekonomika, anot Derrida'os, veikia pasitelkiant mirties arba totalaus iššvaistymo judesį. Prisiminkime S. Freudo *tanathos* instinktą, poreikį grįžti į pirminę ramybės būklę, kuri taip pat yra priešinga kryptimi plėtojama pradžia / steigtis. Tai, ko nėra, ką vadiname nesatimi, nebūtimi, niekiu, išsemia save iki paskutinio lašo, užbraukia riebia, bet niekada nesugriebiama linija tik tam, kad vietoj savęs išskleistų tos linijos konstituotą esamybės registrą. Šis išsisėmimo / steigimo judesys vyksta iki esamybės (vadinasi, yra neįmanomas), kažkur ant neapčiuopiamos registrus skiriančios linijos, ištrinančios save esamybei randantis.

Atsirasti ir išnykti yra tas pats judesys, ta pati pirminės investicijos ekonomika, kuri indėlio nyksmą verčia rastimi. Kuri

paslepia pirminį šaltinį, pertvarkydama bet kokią esamybės pradžią į pasekmę, rezultatą, kartotę. Vadinasi, pirminės investicijos ekonomiką paverčia visada jau antrine investicija. Ką mums siūlo Derrida? Išvaduoti esamybę nuo savę tęsiančio provaizdžio figūros; arba paversti ją save ištrinančiu ir taip dubliuojančiu šuoliu į esamybę. Derrida *žmogus tokiame kontekste yra beviltiškai, iki dugno save iššvaistanti investicija (pašamonės registras), ir tuo pačiu judesiu susižerianti pasakišką pelną, vadinasi, atrandanti save visada jau esančios sąmonės pavidalu (esamybės registras)*. Tačiau tai nėra pašamonės impulsus cenzūruojanti, sublimuojanti ar kitaip pertvarkanti sąmonė, iš esmės tęsanti pašamonę (tai būtų paslėptas tolydumas, kurį, kaip netrukus įsitikinsime, taip pat atakuoja Lacano ir Foucault pašamonės sampratos). Taip, Derrida's herojus turi pašamonę, pastaroji taip pat yra jo sąmonės šaltinis, bet yra itin savitu būdu – vieno būties registro įrašą paverčiant privalomu kito registro ištrynimu, nukertančiu bet kokią ryšio galimybę. Paprastai kalbant, Derrida's *žmogus turi pašamonę vieninteliu jam įmanomu būdu – jos neturėdamas*.

Ši esamybę, taip pat su ja sinchronizuotą sąmonę „visada jau kopijai“ prilyginanti idėja leidžia šoktelėti į lakaniškas teritorijas, sąmoningo žmogaus pradžia priskiriančias gana panašius požymius. Netrukus pastaruosius aptarsime detaliau, kol kas pakaks paminėti vadinamąją veidrodžio stadiją, kurios metu inicijuojama sąmoningos tapatybės steigtis atitrūkstant nuo nesąmoningų identifikacijų. Kūdikis savo aplinkoje pradeda skirti žmogiškąjį pavidalą kaip Kitą, tuo pat metu suvokia

jį kaip nuorodą į save. Taip Kito pavidalas tampa pavyzdine identifikacine forma, apsprendžiančia tolesnį žmogaus tapatybinį dviprasmiškumą ir komplikuotumą: su savimi jis gali susitikti tik tarpininkaujant Kito vaizdiniais, identifikaciniams pakaitalams, tam tikru mastu slepiantiems jį nuo savęs. Akivaizdu, Lacano siūlomas raidos modelis prilygina žmogų privalomai sudalintai struktūrai, kuri Aš su Kitu surakina nenutolstančių, bet ir nesutapatinamų figūrų sankaba, neleidžiančia įgyti tolydžiai save modifikuojančio tapatumo formos. Ši samprata labai patogi Derrida, rodos, kur tik įmanoma, atsisakančiam tolydumo vardan trūkio. Jo sukonstruota *antropologinė struktūra paremta ją kertančia skirtimi, arba tokiu šuoliu iš pašamonės į sąmonę, kai besirutuliojanti sąmoninga tapatybė yra visada antrinė savo nesugriežiamo šaltinio atžvilgiu*. Derrida akivaizdžiai nedomina pašamonės turiniai ar tradiciškai interpretuojamas jų poveikis sąmonei; jį domina *žmogus sudalintos, asimetriškos stuktūros pavidalu, gristu ne tolydumo, bet skirties judesiu*. Tai dar vienas portretinis štrichas, rišantis Derrida interpretacijas prie ką tik aptartų Lacano idėjų.

Be to, Derrida perima kitą lakanišką motyvą, atmetimo ir keitimo judesiu kuriamą tapatybę, nepažodžiui atkartotą pamatiniame esamybės rasties modelyje. Minėtu steigties judesiu esamybė atstumia ir savimi pakeičia nesatį (arba save ištrinančią Lacano / Foucault formuluojamą pašamonę), liekančią šiaupus tik aptariamo pėdsako pavidalu. Derrida *herojaus rastis tam tikru mastu atkartoja esamybės gimimo dramą: tai save atstūmusi ir užpildymo reikalaujanti tuštuma, pasmerkta reikštis*

sąmonėje ją užpildančiais esamybės pakaitalais. Suprantama, pastarieji negali pastebėti savo pakaitalinės prigimties, nes sąmonė „iš vidaus“ bejėgė pastebėti savo įtrūkimus ir ribas, sakančias, kad ji tik pakaitalas (sau sąmonė visada originalas). Todėl esamybėje tarpstanti žmogaus sąmonė neišvengiamai sąveikauja tik su savimi – *tokiu Savimi, kuris pažymėtas pamėklinės ribos, pamiršto netapatumo ženklu, pelnytai vadintinu pėdsaku.* Štai dar vienas žmogaus apibūdinimas, išgrynintas sekant Derrida ir Lacano pėdsakais.

Pasinaudokime proga ir glaustai nužymėkime Lacano antropologinės struktūros sampratą, išvedamą iš vadinamosios veidrodžio stadijos kūdikio raidoje. Šiuo terminu nusakomi raidos pokyčiai prasideda, kai tam tikru momentu kūdikiai nustoja būti tiesioginių poreikių tenkintojais, savo geismo objektų vartotojais. Jie steigia, o gal aptinka instanciją, kuri leidžia atidėti tokį tenkinimą, kurdama savotišką aplinkkelį, nukeldama minėtų poreikių realizaciją į vėliau. Ta instancija vadintina „vieta“ vaizdiniais, kurie geidžiamą objektą atskiria nuo tiesioginių fizinių realizacijų, tarsi pakylėja į naują, fiziškai neapčiuopiamą paviršių, pirminę psichinę tikrovę. Pastaroji sudvejina geismo objektą, pasitelkusi jo pakaitalą, vaizdinį, tą objektą laikinai pavaduojantį. Toks dvejinimo judesys kuria sąmoningos minties prielaidas. Kai tiesioginė patirtis, tiesioginė poreikių realizacija atkartojama vaizdinių pavidalu, kai pastarieji iššaukiami nepriklausomai nuo fizinės realizacijos, pradedama savita įženklinimo praktika, perstumiant svorio

centrą iš tiesioginės fizinės patirties į psichinių procesų sritį. Kol kūdikis yra tik savo geismo objekto vartotojas, kol slysta nuo vieno dalinio objekto patirties prie kito, kol tapatinasi su atskirais kūno fragmentais ir juose vykstančiais procesais, jį galima vadinti nesąmoningų reprezentacijų seka. Bet kai jis įsteigia poziciją, kuri leidžia jam pasinaudoti vaizdinyje įkurtais pakaitalais, fizinę patirtį stebint tarsi iš šalies, – pradedami kloti pamatai maščiam subjektui, tapatinamam pirmiausia su sąmoningos minties veikla. Būtent tokias pastangas atspindi veidrožio stadija. Iš esmės, žmogumi gimstama tik antrąkart, įvaldžius svaiginantį šuolį iš nesąmoningos fizinės patirties į jos dublį sąmoningų vaizdinių paviršiuje¹.

Lacano nuomone, pirminės netekties „sukeitimas“ tampa įmanomas specifinio neigimo mechanizmo dėka: neigiamas faktas, kad neįmanoma „gauti“ geidžiamą objektą, tuo pat metu jį išstumiant. Jo vietą užima pakaitalas, kuris tarsi įrodo, kad geidžiamas objektas „ranka pasiekiamas“, kad jis vis dar čia. Štai kodėl išstūmimo erdvės konstravimas vyksta steigiant poziciją Kitam, pakaitalui. Pakaitalas nėra kažkas nauja absoliučia prasme, net atvirksčiai – pakaitalo figūra atrandama ar įsteigiama kaip vis to pačio geismo objekto atradimas, kaip patvirtinimas, kad jis vis dar čia. Anot Lacano, tai reiškia, kad vaikas ne tiek ieško išorinėje tikrovėje tokio objekto, kuris

¹ Лакан. Жак. *Стадия зеркала как образующая функция Я, какой она раскрывается в психоаналитическом опыте.* С французского языка перевел В. Лапицкий. Главный редактор В. Мазин. Кабинет: картины мира. – Санкт-Петербург: Инапресс, 1998, с. 139.

atitiktų jo vaizdinį, kiek naudojasi Kito vaizdiniu, kad įtikintų save, jog tas objektas tikrovėje yra, ir yra kaip jam priklausantis. Būtent todėl vaikas pradeda dalinti vaizdinį į dvi dalis: į sritį, suvokiamą kaip „nuosavą“ vidujybę, ir visą kitą išorybę, steigiant ją kaip savinimosi objektą. Kitas čia ir aptinkamas – žymint vidujybės ir išorybės riboženklius. Tai yra, jo steigimas tiesiogiai susijęs su vaizdinio teritorijos sudalijimu. Jis tarsi lokalizuojamas vidujybėje, bet suvokiamas kaip pasisavintas ar įkeltas iš išorybės.

Prarastą vienybę su motina, savotišką vientisumo ir pastovumo idealą, vaikas sugražina kaip savo kūno vaizdinį – tegul ir transformuotą, išstumtą bei pakeistą Kitu. Motinos „netektį“ jis kompensuoja svetimo objekto nusavinimu, kartu atstatydamas ir geistino pastovumo bei vientisumo garantijas. Šį svetimą objektą dera pavadinti pirminiu tapatybiniu vaizdiniu, kuris stabilizuoja visus kūdikį sudarančius dalinius objektus ir kartu persunkia juos ryšio su motina netektimi. Anot Lacano, šis vaizdinys niekada pilnai nekompensuoja pirminės netekties; stoka verčia kūdikį ieškoti naujų pakaitalų – ir taip įsukama nesibaigianti identifikacijų paieška, neišvengiama tuščia vidurio subjekto koncepcijos išdava. Prarastas meilės objektas išstumiamas į vaizdinio lygmenį – iš sau tapačios fizinės patirties į psichinės tikrovės dublį. Taip sukuriamas realaus objekto pakaitalas, aplinkelis, inicijuojantis psichinę minties tikrovę. Per ją grįžtama į save kaip Kitą, aptiktą kūno vaizdinyje – pastarasis tampa saugumo ir prarastos ramybės atstatymo garantu. Taigi, mes kalbėjome apie geismo objektą, prarastą ir „susigražintą“ vaiz-

dinio pakaitalu, o paskui per vaizdinį vėl „įaugintą“ išorinėje tikrovėje – tai ir yra aplinkkelis, apibūdinantis pirminį skilimą į subjektą-objektą. Štai kodėl Lacanas sako, kad veidrodžio stadija kūdikio raidą permeta į istoriją; štai kodėl jam antrinantis J. Derrida'os minėtam aplinkeliui² priskiria įlaikiniančią bei suerdvinančią galią.

Veidrodžio stadijoje antropomorfinį Kito pavidalą vaikas (beje, tai gali būti ir jo atvaizdas tikrame veidrodyje) palaipsniui pradeda suvokti kaip atsietą nuo jo erdvinę formą; ir kaip nuo tos formos pasirodymo nebe priklausantį vaizdinį, kuriame jis atranda save. Kitaip tariant, būtent šioje stadijoje jis „įsisąmonina“ ne tik tai, kad šis atvaizdas jo, bet ir tai, kad tai būtent atvaizdas. Tai reikšmingas pokytis: vaikas aptinka save kažkurioje išorybės formoje, suvokdamas, kad ši forma yra nuoroda į jį. Tokiu būdu steigiamas subjektas priverstas išskirti ir tuo pat metu apjungti skirtingas pozicijas, uždarytas nuolatinėse tarpusavio nuorodose: ten (išorybė – Kitas erdviniu pavidalu) ir čia (vidujybė – Kito mentalinis vaizdinys). Pabrėžiame: subjektas steigiamas įvedant erdvinius santykius, tai yra, žymint erdvinio kūno ribas, kurios kartu yra ir vidujybės / išorybės nustatymo ribos (akivaizdus bergsonizmas!). Bene svarbiausia žinia, kurią Lacanas šiuo atveju nori pranešti, yra tokia: subjekto steigtis siejama su erdvinių santykių įvedimu bei dubliavimu vaizdinio erdvėje; ir to vaizdinio emancipacija vaduojantis nuo tiesioginės erdvinių formų patirties. Akivaizdu, lakaniškoje koncepcijoje erdvės santykių įvaldymas yra

2 Деррида, Жак. *Тексты деконструкции. Difference.* С французского языка перевел Е. Гурко. Томск: Водолей, 1999, с. 143.

reikšminga sąmoningo mąstymo iniciacijos dalis. Palyginkime: nežiūrint akustinio prado išryškavimo, G. Deleuze'o *idealaus paviršiaus* koncepcija taip pat orientuota į erdvę³.

* * *

Akivaizdu, minimą veidrodžio stadijos, jos grindžiamo prasminio konteksto nereikia suprasti pažodžiui, vadinasi, nereikia manyti, kad aplinką atspindintis materialus objektas yra būtina vaiko psichikos raidos sąlyga. Lacano siūlomas veidrodis – tai konceptuali metafora, išryškinanti ir nuskaidrinanti tam tikrą ankstyvos raidos etapą, kurio metu vaiko vaizduotė tampa savotišku veidrodžiu ar ekranu jo pasirinktiems *gestaltams* valdyti. Jo dėka pašalinis stebėtojas gali išskirti kūdikio žaidimus su savo atvaizdu, taip pat su bet kuriuo jo regos lauke esančiu objektu, kurį jis bando atkartoti savo judesių motorika, o vėliau ir kitais būdais. Lacano nuomone, tai eksperimento arba nuolatinio kartojimo keliu išgaunamas dviejų visiškai skirtingų dalykų tapatumas: pojūčiais nusakomos tiesioginės patirties, atitinkančios, pavyzdžiui, tam tikrą judesių gamą ir jų vizualizacijos vaizdinio lygiu. Visos *veidrodžio stadijos funkcijos gali būti suvestos į būtinybę nustatyti šių dviejų registrių tapatumo sąsają. O vėlesnis žmogus – tai bandymas įvairiomis priemonėmis išlaikyti sąsajos vientisumą.*

Tokiame kontekste veidrodžio stadija yra kokybinis žmogaus raidos šuolis, antrasis gimimas įvaldant pirmuosius tapatinimosi judesius, sąmoningų identifikacijų

užuomazgas. Tai subjektą inicijuojantys pokyčiai, įmanomi tik brėžiant pirmą ribą, skiriančią grynąją patirtį ir jos kartotę mentalinio vaizdinio pavidalu. Vėlesnio sąmoningumo prielaida yra į vaizdinį save dvigubinti ir tuo judesiu ištrinanti nesąmoninga patirtis, užleidžianti vietą ryškėjančiam subjekto Kitam nusavinantais žmogaus *gestalto* pavidalais. Pastarųjų tolydumas neužglaisto esminės disonuojančios aplinkybės, kad tai Kito vaizdinys, tegalintis būti abejotina subjekto savasties atrama ir garantu. Nors individualios sąmonės vaizdinyje subjekto savastis sau prisistato vientisu pavidalu, tačiau tai pakaitalo vientisumas, kuris savaime neužtikrina fundamentalesnio lygmens sankabos su ikisubjektiniais turiniais, ištrinamais Aš vaizdiniui gimstant.

Lacano veidrodžio stadija, vadinasi, sąmoningo žmogaus steigties modelis klausia apie autonominių sąmonės turinių kilmę ir jų adekvatumą sau. *Šie turiniai tolygūs ir absoliučiai sau permatomi, todėl nepajėgūs pastebėti, kad jų tolygumo sąlyga yra etapas po skyrimo dramos, paverčiantis juos „visa-da jau pakaitalais“.* Akivaizdu, veidrodžio stadijos koncepcija kvestionuoja sąmonės kaip fundamentalią pirminę instanciją patikimumą remiantis dviem argumentais: a) pabrėžiant nepašalinamą netapatumą ištrintiems ir į sąmonę nebeįtrauktiems ikisąmoningiems turiniams, b) nurodant subjekto Aš vaizdinio nepakankamumą tapatinant pastarąjį su Kito identifikacijomis.

Palyginimui pateikime Foucault sušaldyto subjekto sampratą, tam tikru požiūriu giminingą lakaniškajai. Foucault savitai atakuoja tolydumo konceptu sutvirtintą antropologinę sampratą, ir daro

3 Herer, Michal. Gilles Deleuze. *Struktury – Maszyn – Kreaacje*. Redaktor naukowy M. P. Markowski. Krakow: Universitas, 2006, s. 95.

tai priešpriešindamas du tradicinės beprotybės aktualinimo modelius⁴, veikiančius nūdienos diskursuose. Pirmasis modernią beprotbę paverčia psichine liga ir sieja su visuotinės kalbos sritimi, vadinasi, su proto ir istorijos sklaidos erdve; antrasis ją vadina sąmone ir kildina iš biologinės žmogaus prigimties, kurią nukelia anapus istorijos. Pirmasis modelis paremtas tęstinumo ir dialektikos principais, sakančiais, jog psichinės ligos paslaptis gali būti atskleista, kitaip tariant, jos nepažinumą gali įveikti tąsa į tinkamomis procedūromis ginkluotą diskursą. Diskursą, kuriame „normalusis“ ir „beprotis“, tezė ir antitezė gali susitikti mokslinio supratimo nutviekstoje sintezėje, atstovaujamoje pirmiausia psichiatrinės perspektyvos pavidalais. Antrasis modelis neapdovanotas tokiu optimizmu: tezė ir antitezė nėra diskusijos etapas, vedantis į priešybių vienybę; tai galutinė, toliau neredukuojama priešprieša, nusakoma neįveikiamos skirties terminu. Viena priešpriešos pusė negali jokiais transformuotais ar kitaip paslėptais pavidalais atsikartoti kitoje; nėra jokių pozityviai nusakomų veidrodinių atspindžių, sublimuojant ar kitaip susisiekimą užtikrinančių kanalų, tik absoliutų pusių netapatumą palaikanti skirtis. Akivaizdu, kad taip sietini „beprotis“ ir „normalusis“ (arba sąmone ir sąmone) kalba visiškai skirtingomis kalbomis be vilties vienam kitą suprasti. Pirmame modelyje tąsa užtikrina priešybių įveiką; antrame tokia įveika negalima – tęstinumą

4 Foucault, Michel. Przedmowa. Z języka francuzkiego przełożyli B. Banasiak, T. Komendant, M. Kwietniewska i inni. Wybrał i opracował T. Komendant in *Michel Foucault. Powiedziane, napisane. Szalenstwo i literatura*. Warszawa: Aletheia, 1999, p. 10.

čia keičia neįveikiamas trūkis, Foucault nusakomas transgresijos terminu. Terminu, pabrėžiančiu netolydžios, apykaitai nelaidžios sankabos funkciją. Tęstinumas sudaro prielaidas vienoje priešybėje aptikti kitos požymius; tuo tarpu transgresija vieną priešybę į kitą perkelia tik visiškai ištrintu ir pozityviai neaptinkamu pavidalu, kurį, žinia, Derrida savo minties kontekstuose pavadino pėdsaku⁵.

Ryškinant paraleles su pastaruoju svarbu pabrėžti, kad Foucault siūlomai antropologinei sampratai pasirinko antrąjį modelį, pagrįstą konstituojančio trūkio, o ne tolydumo principu, todėl atmetė sąmonę apvaisinančio gelminio biologinio šaltinio, juos siejančios priežasties / pasekmės bei kitas tąsos prielaidomis grindžiamas antropologines sampratas. Pastarosioms priešpriešino skirties modelį, brėžiantį griežtą liniją tarp instinktyvios žmogaus prigimties ir sąmoningos veiklos formų. Pakartokime: sąmoninė prigimtis čia ne šaltinis ar pirminė priežastis, apibrėžianti žmogiškos veiklos galimybes ir tam tikru būdu atpažįstama tos veiklos rezultatuose. Minėta prigimtis, jei ir pratęsia save tokios veiklos formose, tai tik negrąžinamai ištrintu, be gailėsčio ir išimties cenzūruotu pavidalu.

Kitaip tariant, gelminė prigimtis ir sąmoninga veikla – tai dvi viena į kitą neredukuojamos priešybės, todėl tiriant vieną, neįmanoma joje rasti paslėptą kitą. Sąmoninga žmogaus veikla nėra racionaliai interpretuojamas pasiduodantis sąmonių simptomų / nuorodų ekranas, kitaip tariant, sąmonėje aptinkama tik sąmonė, bet

5 Деррида, Жак. *Тексты деконструкции. Difference*. С французского языка перевел Е. Гурко, Томск: Водолей, 1999, с. 138.

ne pasąmonė, galėtų tarti Foucault, jei ne-sibodėtų supaprastintomis formuluotėmis. Sąmonė ir pasąmonė skirianči hipotetinė riba yra vienintelis jų bendrumo įrodymas, ir vienintelė juos siejanti pastanga yra abso-liutaus netapatumo „kalba“. *Akivaizdu, Foucault žmogaus samprata, paremta skirties konceptu, sietina su savitai interpretuojamu psichoanalitinių idėjų kompleksu, kurio siūlomą tradicinę sąmonės / pasąmonės apykaitą keičia transgresyvio skirties modelis.* Tokio modelio kontekste nužymėtas ribos padalintas žmogus, tezė ir antitezė, šiapusybei paklūstantis refleksyvus subjek-tas ir ahistoriškai nusakoma jo biologinė prigimtis, du elementai, negalintys susitikti pažinimo sintezėje. *Žmogaus figūrą per-rėžusi praraja neįveikiama – štai esminis, neabejotinai dramatiškas Foucault siūlomo antropologinio modelio apibūdinimas, susi-šaukiantis tiek su Lacano, tiek ir Derrida'os nužymėta žmogaus figūra.*

* * *

Grįžkime prie Derrida'os idėjų ir užmes-kime akį į pėdsako santykius su įtarpintos ir betarpiškos sąveikos konceptais. Anot mąstytojo, metafizinė mintis dieviško *logoso* aprėptyje bet kokią esamybę mąstė betarpiškai, kaip sau priklausančią. savo visumoje ištirpintą dalį, palenkiant bet kurią skirtį visą įveikiančiam tolydumui. Dieviška begalybė visą ką aprėpia tokiau mastu, kad bet kuri riba, net mirtis joje pertvarkyta į totalų esamybės struktūrų tolydumą. Iš čia vedama tezė apie vakarie-tišką mintį grindžiančią tolydumo idėją, kurią ir atakuoja Derrida, įtarpinto sąryšio konceptą priešpriešinamas betarpiškam, krutindamas ontologinio tolydumo ir juo

grindžiamo metafizinio esamybės tipo pamatus.

Įvedus į tikrovės lygtį tolydumą skai-dančią ribą – arba skirmsą, kaip verčiama lietuviškoje *Gramatologijoje* – esamybė negali likti nuošalyje, likti nepakitusi. Esa-mybė plius trūkis nėra esamybės įvairovę palaikanti skirtis, pastaroji yra antrinė, iš-vestinė. Tai esamybė plius tai, ko nėra, esa-mybės ir nesaties sankaba pasitelkiant ribą. Pėdsakas nurodo įtarpintą ryšį, atveriamą per steigiantį skirties judesį. Judesį, kurį atkartoja dekonstruojanti Derrida pastan-ga: į vakarietiškos metafizikos tolydumo uolą įkalti pleišta, įvesti trūkį, reikalaujant pripažinti esamybės priklausomybę nuo nesaties, neįmanomai liekančios už trūkio brėžiamos ribos. Tai ne tik esamybės ir nesaties registrus priešpriešinanti priklausomybė. Taip pat ir esamybę grindžiančio tolydumo, vakarietiškos minties pamato kritinis purtymas, inicijuotas, žinoma, hai-degeriško projekto. Kas tokiaame kontekste yra Derrida žmogus? *Viena vertus, tolydus, visus įtrūkimus ir plyšius užpildantis sąmo-nės ir esamybės bendramatiškumas; kita ver-tus, ant plyčio sukonstruota antropologinė struktūra, tolydumo įveikos patirtį turinti tik tobulo užmaršties pavidalu.*

Pradžioje buvo ne žodis, sako mums Derrida; pradžioje buvo neįmanomas žen-klas, nurodantis pats į save, signifikantas, ne žymintis signifikatą, bet sutampantis su juo, į kitą neredukuojamas pėdsakas, nes nėra ir nebuvo nieko, kas galėjo jį palikti. Svarbu pabrėžti, tokioje pradžioje, kurios nebuvo, nes tokia pradžia negali priklausyti esamybės registru. Pradžia, kuri nėra šaknis ir šaltinis, pertekantis iš vieno registro į kitą. Pradžia, kuri sutampa

su esamybės riba arba su visada jau įvykusia nesaties ir esamybės skirtimi, prisistatančią žmogui pėdsako pavidalu. Toks apibūdinimas aiškiai skiria Derrida'os projektą nuo tradicinės metafizikos ar jos apvartų, pavyzdžiui, fenomenologijos. Esamybė visada jau yra, tiksliau, ji mūsų fenomenologinei patirčiai atsiveria tik jau kaip esanti; bet ji yra tik todėl, kad įvyksta esamybės ribas nubrėžiantis judesys – įvyksta nevykdamas, gyvuoja būdamas miręs, galėtume pasakyti imituodami Derrida'os kalbos stilių.

Esamybės steigtį ir tos steigties užmaršį nusakantis pėdsakas – neabejotinas oksimoronas, bet kaip kitaip nusakyti esamybės ir nebūties priklausomybę? Kaip tai padaryti naudojant kalbą, kuri pritaikyta pirmiausia esamybės reikmėms ir nesiūlo instrumentų nesaties judesiams įvardinti? Kuri suspenduoja save vien gretindama nesatį su judesiais? Kaip įvardinti neįmanomą *nėra* gelmę ir nesančius jos gyventojus? Bandymas atsakyti ir lemia tam tikrą poststruktūralistinio žodyno enigmatiškumą.

Taip pat akivaizdu, tai atsiribojimas nuo metafizikai įprastos Pirmojo investuotojo idėjos, pagrįstos susisiekančių indų dėsnium, įveikiančiu bet kokias ontologines sienas. Indas anapus kažkokiū būdu perlieja save į indą šiapus, suprantama, tam tikru mastu modifikuojant perliejamus turinius. Toks perliejimas ir yra Pirmojo investuotojo arba Pirmojo menininko veiksmas, kuriantis tradicinės metafizikos registrą, žmogaus apgyvendintą šiapusybę (čia vadinamą esamybe). Kas grindžia tokį perliejimą? Minėta, bet kurias skirtis įveikiančio tolydumo idėja. Tai idėjai priešpriešinamas Derrida'os projektas vadovaujasi atvirkštine logika, tai yra, tolydumą įveikiančia skirtimi, ne

tik atsisakančia susisiekančių indų cirkuliacijos, bet iš esmės ištrinančia Pirmojo investuotojo instituciją, nebent kam nors šautų į galvą mintis taip pavadinti nesatį.

Tolydumą teigiantis perliejimas keičiamas sureikšmintos skirties ir save ištrinančios kartotės idėja, anapus paliekančią tik esamybei netinkamas teritorijas, vadinasi, anapus nepaliekančią nieko įskaitant patį anapus. Suprantama, čia tenka saugotis negatyviosios teologijos spąstų, po verbalinio neigimo širma prastumiančių tą pačią metafizinio tolydumo idėją.

Tokiame pirmojo, vadinasi, neįmanomo šuolio į būtį kontekste pėdsakas yra nuoroda į taip pat neįmanomą momentą iki laiko ir erdvės; momentą, kai laikas ir erdvė virsta savimi, gerai pažįstamu esamybės erdvėlaikiu, įreminančiu žmogišką patirtį. Pėdsakas negali žmogui atsiverti, negali žmogui priklausyti kitaip, kaip tik nurodydamas patirčiai nepriklausantį ir neatveriamą nesaties registrą. *Pėdsakas įstumia žmogų akistaton su nesatimi kaip užvertimi, su tą užvertį nurodančia nepatiriamos patirties galimybe.* Tai dar vienas Derrida'os žmogaus požymis.

* * *

Kalbėti apie žmogiškos patirties išretėjimą artėjant, bet niekad neperžengiant esamybės sienų, vadinasi, kalbėti apie pėdsaką, nurodantį psichofenomenologinės patirties ribas. Tam tikra prasme Derrida be paliovos ieško kalbinių apibūdinimų, kurie leistų pasakyti, kaip, koku būdu yra tai, kas nėra: kaip žmogui gali būti duota tai, ką duoti neįmanoma. Akivaizdu, pėdsako sąvoka ir yra tokio, ne paties skaidriausio atsakymo bandymas. Anot mąstytojo, nesatis iš

žmogiškos sąmonės pozicijų yra neapčiuopiama, visada jau nubrėžta esamybės riba, neturinti jokių pozityvių požymių, todėl nepasiekiamo fenomenologinei patirčiai. Derrida'os herojui atsiveria tik esamybė, ir prie jos ribų jis tegali artėti sapnų, psichozijų ir kitų ribinių būklių patirtimis. Bet kol jose yra nors koks fenomenologinis turinys, tegul pats skurdžiausias, tegul pats chaotiškiausias, riba nėra pasiekta, į nesaties sieną neatsiremta. Taip, Foucault kalba apie orgazminę patirtį, bene toliausiai sąmonę nuvedančią į ribos tamsą⁶, tačiau iš tiesų tobula ribos patirtis yra tik mirtis, paremta absoliučios ribos prielaida: kol esu aš, mirties nėra, kai yra mirtis, nėra manęs.

Mirtis – šiuo atveju kalbama apie savą mirtį – yra tobula nesaties patirtis ta prasme, kad įakivaizdina neįmanomą esamybės ir jos ribų vienmatįskumą: fiziškai save padalinti tarp šių registrų neįmanoma. Be to, mirtis tarsi realizuoja atvirkštinį esamybės steigties judesį, kai pašalinamas sąmonės ir pasaulio bendramatiškumas, o pati sąmonė ištrinama. *Ne ribinės būklės, iš tiesų niekada nepasiekiančios esamybės ribų, bet sava mirtis, atidėtu pavidalu lydintį kiekvieną žmogų, galų gale realizuoja pėdsako pažadą ir suteikia esamybės ribų patirtį* – tą neįmanomai trumpą akimirka, kai patirtis galutinai išsemia save krentant nesatin. Tai, žinoma, dar vienas štrichas Derrida į ribą įrašyto žmogaus portretui.

Mirties sąvoka Derrida'į yra patogi, nes lengvai pritaikoma skirties ir pėdsako

komplikuotumui reikšti. Tam tikra prasme mirtis yra tobulas ribos pavyzdys, pozityviai niekada neapčiuopiamas, bet brėžiamas, – kai brėžiamas – su neįveikiamu atkaklumu. Štai kodėl pėdsakas vadinamas mirties pasiuntiniu, mirčiai nesaties pavidalais atstovaujancia šmėkla, trapia, kone nesugriebiama ribos nuoroda. Žmogaus mirtis yra nepasiekiamo ribos patirtis, išsitemianti artėjant į save. Iš esmės, žmogui jo mirties patirtis teikiama atidėtais, ir galiausiai save ištuštinančiais nepasiekiamos ribos pavidalais. Fenomenologinį turinį mirties patirtis įgyja tik Kito mirties paveikslais, iš žmogaus mirties virsdama mirtimi žmogui, savitu ribos akivaizdumu, pamoka, kurios neįmanoma išmokti. Koks Derrida'os herojaus bruožas išryškėja santykiuose su mirtimi? Derrida'os žmogus yra *nukreiptas į ribą atidėtos mirties pavidalais; dėl minėtų priežasčių jis negali turėti nei ribos, nei mirties patirties, tiksliau, sava mirtis jam atsiveria ne tiesiogiai, o svetimos mirties nuorodose*. Sava mirtis yra struktūrinis ribos nepasiekiamybės įvardinimas, kažkuria briauna priartėjęs prie egzistencinės mirties suvokimo patirties, bet jokiū būdu nepretenduojantis į giminybę.

Parafrazuojant Heideggerį galima teigti, kad žmogus yra sutelktas į savo ribas gyvenimą prilyginant keliui myriop, keliui, kuris visad nuveda į tikslą. Arba kartoti Foucault žodžius, kad žmogus yra įrašytas į ribą, rišančią jį su užribiu absoliutaus netapatumo sankaba. *Žmogus yra nuotolis, būtinas žvelgiant į bedugnę, skirtis, neleidžianti su žmogumi tapatinamiems paviršiams nupulti žemyn, vadinasi, pasiekti juos ištrinančią ribą*.

Šiuos žodžius kiek kitaip, žinoma, tarė Nietzsche, įspėjantis per ilgai nežiūrėti

6 Daugiau apie tai žiūrėkite: Mostauskis, Stasys. Michelio Foucault tekstų refleksijos: apie meną ir kitas ribines patirtis in *Eстетikos, meno filosofijos ir meno psichologijos tarpdalykinės sąveikos*, sud. A. Andrijauskas. Vilnius: LKTI, p. 282–298.

bedugnėn. Tas nuotolis, gebėjimas likti šiapus saugančios ribos yra jo Didžioji sveikata, toleruojanti bet kokias ligas, bet kokias patologijas, net reikalaujanti jų tol, kol žmogus lieka virš bedugnės, vadinasi, kol bedugnė nepažvelgia aukštyn ir nepasiglemžia tuos, kurie ką tik priklausė esamybės registrai. Kita Nietzsche'ės mintis apie žmogų, augantį atmetant tai, kas jame miršta, kas mirti nori, paprastai interpretuojama organiškai, lyginant su medžiu, kuris stiprėja iškarpant pažeistas ar nudžiūvusias šakas. Tačiau postruktūralistinė žiūra reikalauja Nietzsche'ės herojų matyti kitaip: kažkuria briauna privalomai panirusį į mirtį, priklausantį atidėtai mirčiai, kiekvienu žingsniu ir judesiu ją atstumiantį, bet tuo pačiu judesiu artinantį. Kas dar gali būti žmogaus gyvenimas jį lydinčios ir konstituojančios ribos link?

Nereikia net sakyti, kad mirtis čia ne fiziologinis aktas, tiksliau, ne tiek fiziologinis aktas, kiek struktūrinė linija, konstituojanti žmogų esamybės registre nepasiekiamo horizonto pavidalu. Ir kartu riba, ištrinanti žmogų ją pasiekus. Koks tai žmogus? Egzistencinės psichologijos požiūriu tai trumpų vienkartinį atostogų išleistas nesantysis, kuris gyvena mokydamasis pamiršti, neretai sėkmingai, kad netrukus teks grįžti individualion nebūtin, kuri tęsis – dar vienas oksimoronas - visą likusią amžinybę. Tačiau Derrida požiūriu *toks žmogus a) įrašytas į ribą nuolat artinamo ir atidedamo horizonto pavidalais, neišvengiama ribos patirties nepasiekiamybė; arba b) visada jau įvykusi Kito mirtis, ribos įvykio pėdsakas, vienu metu rodantis ir slepiantis tą įvykį.*

Ir tebūnie tai paskutinis Derrida siūlomo žmogaus portreto potėpis.

* * *

Pamatiniai Derrida'os antropologinės sampratos požymiai nevestini iš sąmoningo individo patirties savitumo ar valingų sprendimų, veikiau iš struktūrinės esamybės sąrangos, į kurios ribą įrašytas žmogus.

Žmogaus struktūra paremta ją kertančia skirtimi, arba tokiu šuoliu iš sąmonės į sąmonę, kai besirutuliojanti sąmoninga tapatybė yra visada antrinė savo nesugriebiamo šaltinio atžvilgiu. Ši koncepcija ignoruoja sąmonės turinius ar tradiciškai interpretuojamą poveikį sąmonei; iškeliamas žmogus sudalintos, asimetriškos stuktūros pavidalu, gristu ne tolydumo, bet skirties judesiu.

Sąmoningas žmogus tokia kontekste yra a) tolydus, visus plyčius užpildantis sąmonės ir esamybės bendramatiškumas; kita vertus, b) tai ant save ištrynusio plyšio sukonstruota antropologinė struktūra, tolydumo įveikos patirtį turinti tik tobulos užmaršties pavidalu.

Laiko santykių požiūriu sąmoningas žmogus atliepia sąmonės ir esamybės bendramatiškumą erdvėlaikyje, bet save ištrinančio pėdsako pavidalu geba aptikti neįmanomas to erdvėlaikio ribas. Pėdsakas tokia kontekste prilygintas nuorodai į sąmonę, apibrėžiamą su sąmone sinchronizuoto laiko (vadinasi, ir visos tame laike tarpstančios esamybės) vengimu. Sąmonė, nesvarbu, kokie jos turiniai, yra anapus sąmonės laiko, ir tik pėdsakas išduoda jų asinchroniją.

Esamybės atžvilgiu vėluojančio laiko pėdsakas žmogui priklausyti gali tik nurodydamas patirčiai neatveriamą nesaties registrą. Žmogus yra užvertas esamybės tikrovėje, bet ta tikrovė save ištrynusią ribų pavidalu geba kreiptis į žmogų. Pėdsakas įs-

tumia žmogų akistaton su nesatimi kaip užvertimi, su nepatiriamos patirties galimybe.

Toks žmogus a) įrašytas į ribą nuolat artinamo ir atidedamo horizonto pavidalais, neišvengiama ribos patirties nepasiekiamybė; arba b) visada jau įvykusi Kito mirtis, ribos įvykio pėdsakas, nurodantis ir paslėpiantis tą įvykį vienu metu.

Sava mirtis yra tobulas nesaties patirties modelis, įkivaizdinantis neįmanomą

esamybės ir jos ribų vienmatiškumą. Ne ribinės psichofenomenologinės būklės, iš tiesų niekada nepasiekiančios esamybės ribų, bet sava mirtis, atidėtu pavidalu lydintį kiekvieną žmogų, galų gale realizuoja pėdsako pažadą ir suteikia esamybės ribų patirtį – tą neįmanomai trumpą akimirką, kai tokia patirtis galutinai išsemia save žmogui nyrant į nesatį.

Literatūra

Derrida, Jacques - Жак Деррида. *Тексты деконструкции. Différance*. С французского языка перевел Е. Гурко, Томск: Водолей, 1999.

Foucault, Michel. *Przedmowa. Z języka francuzkiego przelozyli B.Banasiak, T. Komendant, M.Kwietniewska i inni.*

Wybrali i opracowali T.Komendant in *Michel Foucault. Powiedziane, napisane. Szalenstwo i literatura*. Warszawa: Aletheia, 1999.

Herer, Michal. *Gilles Deleuze. Struktury – Maszyny – Kreacje*. Redaktor naukowy M. P. Markowski, Krakow: Universitas, 2006.

Lacan, Jacques - Жак Лакан. *Стадия зер-*

кала как образующая функция Я, какой она раскрывается в психоаналитическом опыте. С французского языка перевел В. Лапицкий. *Кабинет: картины мира*. Санкт-Петербург: Инапресс, 1998.

Mostauskis, Stasys. *Michelio Foucault tekstų refleksijos: apie meną ir kitas ribines patirtis. Estetikos, meno filosofijos*

jos ir meno psichologijos tarpdalykinės sąveikos, sud. A. Andrijauskas. Vilnius: LKTI, p. 282–298.